

DIMITRIE CANTEMIR ȘI CHIRURGIA

RADU ȘTEFAN VERGATTI*

Abstract: One of the most important works left by Dimitrie Cantemir, among his rich writings, was *INCREMENTORVM ET DECREMENTORVM AVLAE OTHOMANICAE SIVE ALIOTHMANICAE HISTORIAE A PRIMA GENTIS ORIGINE AD NOSTRA VSQVE TEMPORA DEDVCTATE LIBRI TRES*, translated nowadays under the title *HISTORY OF THE INCREASE AND THE DECAY OF THE OTTHMAN OR ALIOTHMAN COURT (FROM THE BEGINNINGS OF THE NATION TO OUR TIME), IN THREE BOOKS*. Among other information, it also contains a description of the land and the city of Avlonia – i.e. Vlora (dominated then by the Sublime Porta), as well as the Albanians from that region who had several qualities: fierce fighters, builders of aqueducts (without formal education) and healers of hernia by surgical operation. The surgery part has a special significance. In 1734 *Incrementorum...* was translated into English by pastor Tindal, historian and translator. He used a manuscript in Latin given to him by Antioch Cantemir, son of Dimitrie Cantemir. The English text was translated into French by Fr. de Joncquieres. In 1745, a German translation appeared in the city of Hamburg, also using the English edition. In 1876, the Romanian Academy, published Iosif Hodoș first Romanian translation of the German edition. Fragments adapted from this edition were then used by Romanian researchers, including historians of medicine, such as Pompei Samaritan, Dr. Vasile Sârbu. The original Latin manuscript of Dimitrie Cantemir's text was to be found not earlier than 1984 by Virgil Căndea at the Houghton Library in the USA. The Latinist Dan Slușanschi published the manuscript and made its first translation from Latin into Romanian. The surgeon Dr. A. E. Nicolau published fragments of this translation, namely the passage regarding the surgical cure. În 2015, years after Dan Slușanschi passing, the Romanian Academy published the text of the transcribed Latin manuscript and a translation version. In parallel, another academic and surgeon, Mircea Beuran, highlighted Cantemir's text, in a different form, exposing in the Floreasca Hospital on large, colorful, how inguinal hernia was operated in the 17th-18th centuries.

Keywords: Dimitrie Cantemir, surgery, Latin manuscript, today valuation.

La îngemănarea secolelor XVII–XVIII, în capitala Sublimei Porți, Istanbul, în comunitatea lumii creștine erau trei tineri care străluceau prin inteligența și cunoștințele lor: Dimitrie Cantemir, Constantin Duca-Duculeț și Constantin Mavrocordat.

Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei (martie–aprilie 1693; 1710–1711), a fost cel care a lăsat cel mai mult în scris pentru urmașii săi.

* Prof. univ. dr., membru al Academiei Oamenilor de Știință din România; e-mail: rstvergatti@gmail.com.

Una dintre operele sale fundamentale a fost *INCREMENTORVM ET DECREMENTORVM AVLAE OTHOMANICAE SIVE ALIOTHMANICAE HISTORIAE A PRIMA GENTIS ORIGINE AD NOSTRA VSQVE TEMPORA DEDVCTATE LIBRI TRES*, tradusă în zilele noastre sub titlul *ISTORIA MĂRIRII ȘI DECĂDERII CURȚII OTHMANE SAU ALIOTHMANE (DE LA ÎNCEPUTURILE NEAMULUI PÂNĂ ÎN VREMEA NOASTRĂ), ÎN TREI CĂRȚI*¹.

Începută în anii 1708–1709, când se găsea la Istanbul, finisată cel mai probabil spre 1716, când era refugiat în Rusia², Dimitrie Cantemir a scris în cartea sa în limba latină o serie de informații extrem de însemnate despre Imperiul Otoman, atât pentru contemporani, cât și pentru urmași.

Unele dintre ele au redat observațiile sale personale, altele au reproduces documente din arhiva marilor viziri aflate în Istanbul (arhivă având în prezent denumirea abreviată BOA), unde se găseau documente care astăzi sunt dispărute. S-a considerat și că între izvoarele principale ale cărții sale și ale Sistemul religiilor mahomedane s-au găsit operele lăsate de misteriosul Saadi Efendi. Acesta putea fi Saadedin (Sad'd al-Dîn) Efendi, autorul persan al Coroanei istoriilor, datând din secolul al XVI-lea, sau ar putea fi Saadi Efendi, cronicar din secolul al XVII-lea³.

Din această carte, *Istoria mării și decăderii curții othmane...*, am selectat pentru a prezenta în cazul de față doar un singur pasaj. Acesta se referă la un tratament chirurgical cvasi necunoscut și nepracticat în lumea occidentală, întrebuițat cu succes în lumea Levantului și prin care s-a vindecat o gravă boală – hernia abdominală de care suferea fără speranță un apropiat al lui Dimitrie Cantemir.

Fostul domn al Moldovei a scris între alte relatări medicale privind practicile din sud-estul Europei acest pasaj extrem de important pentru istoria medicinei. Îl reproduce în rândurile următoare, în versiunea latină și română, așa cum a fost el publicat în ediția Academiei Române în două volume, din anul 2015:

„Avlonia, Regio est et urbs Albaniae quae alio nomine, simul cum Epiro, Turcis Arnaud, dicitur. Huius incolarum octo millia castra Turcica sequi tenentur. Milites sunt bellicosissimi et strenuissimi, sclopeti ei aculandi pertitia prae caeteris commendandi, olim omnes Orthodoxi, nunc vero in Muhammedanismum adeo prolapsi, ut et ipsos Turcas superstitione superent. Literarum cultum apud eos nullum reperies, artibus tamen qui se tradunt haud infeliciter eas tractare

¹ Cf. ediția bilingvă latină și română, publicată sub titlul: Dimitrie Cantemir, *Istoria mării și decăderii Curții othmane*, editarea textului latinesc și aparatul critic de Octavian Gordon, Florentina Nicolae și Monica Vasileanu, traducere din limba latină de Ioana Costa, *Cuvânt-înainte* de Eugen Simion, *Studiu introductiv* de Ștefan Lemny, 2 vol., Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2015.

² Despre viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia a rămas ca lucrare de referință Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, extras din „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare”, Seria III, Tom II, Mem.5, București, Editura Cultura Națională, 1925. A se vedea și documente publicate de Victor Țvirunc, Iviți din negura uitării. Contribuții la istoria familiilor Cantemir și Cantacuzino, București–Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2021, partea I, III, p. 9–135; 514–556.

³ Cf. Radu Ștefan Vergatti, *La famille et la formation de Dimitrie Cantemir*, în „Annals, Series on History and Archaeology”, volume 4, no. 1, 2012, p. 21–34.

compertum est. Inter mechani / cas, duobus praecipue excellunt, aquaeductibus et herniarum sanatione. In aquis ducendis vix esse qui illis palmam reddat dubiam omnes fatebuntur, quicumque Constantinopolitanos aquaeductus viderunt. Hos tamen sine ulla mathematica disciplina, praeceptis aut instrumentis perficiunt, montium altitudinem, locorum distantiam accuratius, quam Geometra posset, dimentuntur, et aquae quantitatem et qualitatem optime ponderant. Interrogati de fundamentis huius artis, nec intelligunt quae dicuntur, nec se explicare possunt. Herniis laborantes, modo non minus rudi, quam felici successu, cuiuscunque aetatis sint, perfectissime curant. Cum Constantinopoli essemus, accuratius investigandae methodi ergo, Tabellarium nostrum iam seniculum hoc morbo laborantem, in nostro Palatio iussimus curari. Illi, pacto medelae pretio, aegrotum sat lato asseri fasciis a pectore ad pedes usque alligabant, post crassa satis novacula ninus caute hypodermium sub ventre aperiebant, extractaque ad palmi longitudinem tunica interiori, delapsa in testiculos intestina in locum suum retrudebant. Hoc factio, hypodermium crasso filo, ne extraheretur, iniecissent, quod ex suturis hypodermii eminebat, eadem novacula secabant, et suilla pinguedine illinitum candenti ferro adurebant. **Post ustionem, adhuc vulnus in ventre apertum relinquunt, hominis fere exanimis pedes sursum tollebant,** et vulnere novem recentium ovorum albumen infundunt. Id cum post horam aut alteram ebulliret, felicitis sanationis capiebant prognosticon. Etenim, si post tertiam horam nulla apparuerit ebullitio, lethale arbitrantur, quod inde appareat tantam esse virium aegroti imbecillitatem, ut nullum prorsus / e medicina solamen capere possit, quamvis inter centum vix uni, aut duobus mori contingat – quod magis virium, aut aetatis debilitati, quam artis suae insufficientiae tribuunt. Secundo et tertio die, eadem hora infusionem repetebant, dum, interera, semper inversum aegrotum tenerent, sensibus omnibus adeo destitutum, ut plane exanimis videretur. Neque cibum, aut potum ei concedebant, sufficere ad necessarias vires rati, si sola ipsius lingua aquae guttula saepius humectaretur. Quarto die, aegrotum asseri alligatum in pavementum deponebant, ubi statim sensus recipiebat, ac de doloribus debili voce conquerebatur. Refocillabant exhaustum viribus modico aquae tepidae potu et isculum modicum, quoducunque obtigerat, nulla diaetae habita ratione, nisi ne venter nimium oneraretur cibus, per alios tres dies porrigebant. Septimo die solevebant ligamina aegrotumque leniter in lectum deponebant. Ne tamen pedem retrahere, aut se e loco movere posset, per biduum continuo duo adstabant et consuetam albuminis infusionem quotidie repetebant. Post nonum, usque ad duodecimum diem, sex tantum albumina admittebat vulnus, quae, statim atque infusa erant, uberius quam antea abullire videbantur. Decima quinta die vix unius ovi albumen fissura recipiebat, repetebant tamen infusionem, quoad aliquantulum saltem vulnus intrare et ebullire animadverterent. Hoc cessante, emplastrum ex pice, oleo et nescia qua alia materia factum vulnere imponebant permittebantque aegrotum pedes movere et in latere iacere. Interea, semper reservatam fili extremitatem matutina hora, antequam cibum assumeret morbidus, paulatim attrahebant et tentabant, ne forte ligamen ruptum esset. Post vigesimum, trigesimum

aut quadragesimum diem, ut cuiuscunque aetas, aut vires patiuntur, / totum filum cum ligaculo extrahebant, et, alio emplastro imposito, perfectissime sanabant.

Hac rudi et dura methodo, cuius ipsi testes praesentes fuimus, adeo difficilem morbum rudissima ista gens felicissime tollere et mederi solet”.

„Avlonia (Vlora, n.n.). Este un ținut și o cetate în Albania care este numită de turci cu un alt nume, laolaltă cu Epir. «Arnaud». Sunt datori să urmeze armata turcă opt mii dintre locuitorii ei. Oștenii sunt foarte războinici și vrednici, meritând să fie lăudați mai presus de ceilalți pentru priceperea la trasul cu pușca; cândva erau toți ortodocși, acum însă au căzut atât de mult în mahomedanism, încât îi întrec și pe turci în religie. Nu vei găsi la ei nicio preocupare pentru literatură, dar se știe că meșteșugurile de care se ocupă le împlinesc nu fără pricepere. Dintre meșteșuguri, excelează mai cu seamă în două, în apeducte și vindecarea herniilor. În transportarea apei cu greu se găsește cineva care să aibă îndoieli că ei merită locul dintâi – dacă va fi văzut apeductele de la Constantinopole. Le desăvârșesc totuși fără vreo învățătură în domeniul matematicii, fără reguli și fără instrumente, măsoară înălțimea munților și distanța dintre locuri cu mai multă precizie decât ar putea-o face un geometru și evaluează cu precizie cantitatea și calitatea apei. Întrebați fiind despre bazele acestui meșteșug, ei nici nu pricep ce li se spune, nici nu pot explica ce fac. Îi îngrijesc desăvârșit pe cei care suferă de **hernie (subl.ns.)**, de orice vârstă ar fi, cu o asprime deloc mai mică decât succesul întreprinderii lor. Pe când eram la Constantinopole, pentru a le cerceta mai îndeaproape metoda, am poruncit să ne fie îngrijit, în palatul nostru, **notarul (de fapt cuvântul notarius se traduce prin secretar, n.n.)**, care era de-acum vârstnic, chinuit de această boală. Înțelegându-ne noi asupra prețului vindecării, ei l-au legat pe bolnav cu fâșii de pânză pe o scândură destul de lată, de la piept până la picioare, apoi i-au deschis, fără mare grijă, cu un **cuțitaș destul de grosolan (de fapt cuvântul latin desemnează un brici ascuțit, n.n.)** pielea de sub pânze și, scoțându-i membrana dinăuntru, în lungime cam de o palmă, i-au pus îndărăt la locul lor intestinele căzute până la testicule. După ce au făcut asta, au cusut pielea cu un fir gros și, după ce au prins un nod mic, ca să nu iasă, au tăiat cu cuțitașul ce mai ieșea din cusăturile pielii și, ungând cu untură de porc, au ars locul cu un fier încins. După ardere, lasă rana de la pânze deschisă, **îl ridică în picioare (de fapt textul latin precizează că îl ridică picioarele, nu că îl ridică în picioare, subl. ns.)** pe omul rămas aproape fără suflare și toarnă peste rană albușul de la nouă ouă proaspete. Când acesta începea să fiarbă, după o oră sau două, înțelegeau că este semn de bună însănătoșire. Altminteri, dacă nu apare niciun fel de fierbere după trei ceasuri, socotesc că este semn de moarte, pentru că de aici se vede că slăbiciunea puterilor bolnavului este atât de mare încât nu se mai poate găsi nicio alinare de pe urma medicinei, cu toate că din o sută abia dacă se întâmplă să moară unul sau doi – lucru pe care ei îl pun mai mult în seama slăbiciunii puterilor sau a vârstei, decât a meșteșugului lor nedesăvârșit. Într-a doua și a treia zi repetau leacul, la aceeași oră,

în vreme ce îl țineau pe bolnav mereu răsturnat, într-atât lipsit de simțuri, încât părea aproape fără suflare. Căci nu îl lăsau nici să mănânce, nici să bea, socotind că este de ajuns, pentru a-i păstra puterile de care are nevoie, să-i umezească puțin limba, des, cu câte o singură picătură de apă. Într-a patra zi îl puneau pe bolnavul legat pe scândură jos pe pământ, unde pe dată își recăpăta simțurile și se plângea cu glas slab de dureri. Îl întremau pe cel sleit de puteri, dându-i să bea puțină apă caldă și îi dădeau, vreme de trei zile, puțină zeamă, de orice fel aveau la îndemână, fără să țină seama de nicio dietă, numai să nu împovăreze pântecul cu prea multă hrană. Într-a șaptea zi desfăceau legăturile și îl puneau pe bolnav ușurel în pat. Pentru ca însă să nu-și poată trage îndărăt piciorul sau să se poată mișca din loc, stăteau lângă el fără întrerupere două zile și repetau în fiecare zi leacul obișnuit cu albuș. După a noua zi până într-a douăsprezecea, rana mai primea doar șase albușuri care, de îndată ce erau turnate, păreau să fiarbă și mai tare decât înainte. Într-a cincisprezecea zi tăietura abia dacă mai primea albușul de la un siungur ou, ei repetau totuși leacul cât timp vedeau că mai intră, cât de puțin, în rană și fierbe. Când asta înceta, puneau pe rană o cataplasma făcută din smoală, untelemn și nu mai știu ce altceva și îi dădeau voie bolnavului să-și miște picioarele și să stea pe o parte. Între timp trăgeau ușurel de capătul firului lăsat afară, dimineața, înainte ca bolnavul să primească hrana și verificau ca nu cumva tăietura să se fi rupt. După douăzeci, treizeci sau patruzeci de zile, cum era vârsta fiecăruia ori îi îngăduiau puterile, trăgeau tot firul afară, cu legătura lui și, punând o altă cataplasma, îl vindeau de tot.

Prin metoda asta grosolană și aspră, la care am fost de față, ca martor, obișnuiește neamul acesta grosolan să îndepărteze în chip fericit o boală atât de grea și să o vindece.”⁴

Textul scris de Dimitrie Cantemir are extrem de mare importanță pentru chirurgie și pentru medicină, deoarece este primul care descrie amănunțit cura chirurgicală de tratare în epocă a herniilor abdominale. Acest text al lui Dimitrie Cantemir nu a rămas neobservat, dar nici nu a fost foarte mult pus în valoare, așa cum merita.

Astfel, în 2008, dr. A. E. Nicolau, medic chirurg, a publicat un articol pe această temă sub titlul *Dimitrie Cantemir în istoria universală a chirurgiei: prima descriere a căii transabdominale în cura herniilor*⁵. Dr. A.E. Nicolau a reluat articolul, tradus în limba engleză, sub titlul *Demetrius Cantemir: The First Account of Transabdominal Approach to Repair Groin Hernia*⁶.

Noutatea a fost că autorul acestor articole a utilizat o traducere în limba română făcută de Dan Slușanschi a textului în limba latină scris de Dimitrie

⁴ *Istoria măririi și decăderii Curții othmane*, ..., Ed. 2015, ed.cit., p. 491–496.

⁵ A. E. Nicolau, *Dimitrie Cantemir în istoria universală a chirurgiei: prima descriere a căii transabdominale în cura herniilor*, în „Chirurgia”, nr. 103/2008.

⁶ Idem, *Demetrius Cantemir: The First Account of Transabdominal Approach to Repair Groin Hernia*, în „Acta Chirurgica Belgica”, 109/2009, p. 1–5.

Cantemir. I-a fost pus la dispoziție textul tradus din latină în română de Dan Slușanschi de către dl. Dan Zamfirescu. Acesta din urmă a fost primul editor al textului latin în facsimil al manuscrisului original cu adnotările lui Dimitrie Cantemir, cu un important studiu introductiv de acad. Virgil Cândea⁷.

Este interesant de urmărit drumul manuscrisului original latin al lui Dimitrie Cantemir.

În anul 1734 pastorul, traducătorul și istoricul englez Nicholas Tindal⁸ a publicat traducerea sa în limba engleză a *Istoriei măririi și decăderii Imperiului Otoman*⁹. El a precizat că a făcut traducerea după manuscrisul original al lui Dimitrie Cantemir scris în limba latină, care-i fusese dăruit lui Tindal de prințul Antioh Cantemir, fiul lui Dimitrie Cantemir, în acel moment ambasador al țării la curtea regală engleză¹⁰. Munca de traducere și publicare a fost susținută de o subscripție a numeroase personalități din înalta societate britanică, precum și diplomați străini, al căror nume au fost înscrise la începutul volumului.

⁷ Cf. Demetrii Cantemirii *Incrementorum et Decrementorum Aulae Othmannicae libri tres – Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman*, textul original latin în forma revizuită de autor, facsimil al Manuscrisului Lat. – 124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., publicat cu o introducere – *Studiu introductiv* de Virgil Cândea, membru al Academiei Române, *Studiu introductiv* tradus în limba engleză de Sergiu Celac și *Prefață* de Dan Zamfirescu, București, Editura Roza Vânturilor, 1999, CIV +1064 p. facsimile + II pl., in folio.

⁸ Nicholas Tindal (1687–1774) cleric, istoric și traducător englez, membru al Trinity College (Oxford), Principala lui lucrare istorică a fost traducerea din limba franceză a monumentalei opere în treisprezece volume a lui Paul de Rapin, *Istoria Angliei*. Nicholas Tindal a publicat prima ediție a acestei traduceri a *Istoriei Angliei* în anul 1727. A doua ediție a *Istoriei Angliei* din anul 1732 a apărut cu textul însoțit de note, genealogii și hărți; ulterior, Tindal a scris el însuși încă trei volume (*Continuation*) de continuare a *Istoriei Angliei*, pe care a dus-o până la moartea regelui Iacob al II-lea (care a murit în 16 septembrie 1701; a fost rege între 1685–1688, detronat la 23 decembrie 1688, când a fost înlocuit de Wilhelm de Orania). Lucrările cu subiect istoric ale pastorului Nicholas Tindal au fost și au rămas considerate o mare realizare. În aceste condiții, nu este de mirare interesul său pentru traducerea în limba engleză a operei principelui Dimitrie Cantemir – *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*. În fine, se mai poate cita între lucrările importante ale lui Tindal un manual pentru învățământul din Anglia, *Guide to Classical Learning, or Polymetis Abridged, for Schools*, care a rămas un foarte bun text de orientare pentru învățarea limbilor clasice în școlile engleze de elită.

⁹ Cf. [Dimitrie Cantemir], *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire, Part I, Containing the Growth of the Othman Empire from the Reign of the Othman the Founder to the Reign of Mahomet IV, That Is from the Year 1300, to the Siege of Vienna, in 1683, Written Originally in Latin by Demetrius Cantemir, late Prince of Moldavia*, translated into English from the Author's own manuscript, by N. Tindal, M.A. Vicar of Greath Waltham in Essex, printed for James, John, and Paul Knapton, at the Crown in Ludgate Street, London, 1734, idem, *The History of Othman Empire, Part II, The History of the Decay of the Othman Empire from the Reign of Mahomet IV to the Reign of Ahmet III, Being the History of the Author's own Times, written originally in Latin by Demetrius Cantemir, late Prince of Moldavia*, translated into English from the Author's own manuscript, by N. Tindal, M.A. Vicar of Greath Waltham in Essex, Adorned with Heads of the Turkish Emperors, Ingraven from Copies taken from Originals in the Grand Signor's Palace, by the late Sultan's Painter, printed for James, John, and Paul Knapton, at the Crown in Ludgate Street, London, 1735.

¹⁰ Cf. [N. Tindal], *The Translator to the Reader*, în *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire...*, ed. Tindal 1734, ed.cit., p. III.

Istoria lui Dimitrie Cantemir a fost realmente considerată de o importanță deosebită. Se vede aceasta și pentru că repede, în anul 1743, textul a fost tradus în limba franceză de M. De Joncquières, „commandeur, Chanoin Régulier de l'Ordre Hospitalier de Saint Esprit de Montpellier”¹¹ și publicat la Paris de nu mai puțin de patru editori.

Pentru această traducere în limba franceză a fost utilizat textul traducerii engleze publicate de pastorul Tindal în anul 1734¹². În condițiile în care fiul lui domnitorului Dimitrie Cantemir, Antioh Cantemir, era din 1738 ambasador al Imperiului Țarist la Paris, este posibil să-i fi arătat și lui de Joncquières un manuscris în limba latină.

În anul 1745, la Hamburg, în imprimeria Christian Herold, Johan Lothar Schmit a publicat traducerea *Istoriei...* în limba germană scriind cu alfabet gotic. Germanii, mai exacti, au arătat că varianta folosită a fost cea publicată de Tindal în limba engleză¹³. Virgil Cândea menționează și o traducere începută de Antioh Cantemir în limba italiană¹⁴. Deoarece acesta nu a terminat-o, a fost continuată de prietenul său, abatele Ottavio Guasco¹⁵.

În fine, a mai fost și o traducere în limba rusă, abreviată, publicată în anul 1828¹⁶. așa cum se vede din titlu, s-a folosit ediția germană din 1745 pentru traducerea în limba rusă. Nu am văzut această lucrare personal, dar am citit recenziile la adresa ei și, deși a fost doar parțial publicată în rusă atunci, opera lui Cantemir a fost considerată cea mai importantă și cuprinzătoare multă vreme.

În anul 1876 juristul Iosif Hodoș (Hodoșiu) a tradus textul *Istoriei Imperiului Otoman* în limba română, utilizând ediția germană din anul 1745 publicată la Hamburg de Johan Schmit.

¹¹ [Dimitrie Cantemir], *Histoire de l'Empire Othman, où se voient les causes de son Aggrandissement et de sa Décadence avec des Notes très instructives* par S.A.S. Démétrius Cantimir, Prince de Moldavie, Traduite en François par M. De Joncquières, commandeur, Chanoin Régulier de l'Ordre Hospitalier de Saint Esprit de Montpellier, Chez Savoye, à Paris, 1743.

¹² Cf. *Sur les sources des Trones d'Orient*, în „Revue d'histoire littéraire de la France”, 1894, p. 232, articol care precizează că traducerea în limba franceză s-a făcut după textul în limba engleză al pastorului N. Tindal.

¹³ Cf. [Dimitrie Cantemir], *Geschichte des Osmanischen Reichs nach seinem Anwachse und Abnehmen, beschrieben von Demetrie Kantemir, ehemaligem Fursten in Moldau. Nebst den Bildern der turkisch Kaiser, die ursprunglich von den Gemalden in dem Seraj durch des Sultans Hosmaler sind abgenommen worden*. Aus dem Englischen uersetzet, Hamburg, bey Christian Herold, 1745.

¹⁴ [Dimitrie Cantemir], *Dell'Accrescimento e Decadenze dell'Impero Othmano o sia Epitome dell'Istoria Turca. Parte prima... Originalmente scritta in Latino da Demetrio Cantemir, Principe di Moldavia, già tradotta in Inglese da Nicolò Tindal, ed ora in Italiano da Antioco Principe Cantemir, Figlio dell'Autore*, (f.a, f.ed.)

¹⁵ Cf. Virgil Cândea, *Studiu introductiv în Demetrii Cantemirii Incrementorum et Decrementorum Aulae Othmannicae libri tres – Cresterile si descresterile Imperiului Otoman, textul original latin în forma revizuită de autor, facsimil al Manuscrisului Lat. – 124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., ed. 1999, ed. cit., p. XXXVIII.*

¹⁶ Cf. *Istoriija Tureŭkogo gosudarstva ot samogo osnovanija do novejsich vremen. Pervod ot nemŭkovo*, kn. I-II, Moscova, 1828.

Traducerea din limba germană în limba română a lui Iosif Hodoș a fost publicată de Academia Română în două volume în anii 1876 și 1878 sub titlul *Istoria Imperiului Ottomanu. Crescerea și scăderea lui, cu note foarte instructive*, de Demetriu Cantemiru, principe de Moldavia¹⁷. Practic, aceasta a fost prima traducere publicată în limba română a textului lui Dimitrie Cantemir, dar folosindu-se textul mediat german, la rândul său tradus din engleză, care la rândul său fusese tradus din latină.

Având și informații de mare interes privind istoria medicinei românești, Pompei Gh. Samarian, în lucrarea *Medicina și farmacia în trecutul românesc* (Editura Cultura, București, 1938), a publicat din *Istoria...* lui Dimitrie Cantemir textul privitor la operația de hernie inghinală. El a utilizat traducerea publicată de Academie în română din germană a lui Iosif Hodoș din anul 1876–1878.

După cum se vede, textul scris de Dimitrie Cantemir a călătorit mult¹⁸, tradus și tipărit foarte curând după redactarea lui în diverse limbi de largă circulație – engleză, franceză, germană, italiană și rusă.

În anul 1984, acad. Virgil Cândea, pe când era în vizită în Washington, în calitate de „fellow” la Wilson Center, a citit fișele trimise de Bibliotecile Universității Harvard pentru The National Union Catalog. Din ele a aflat că în Biblioteca Houghton a Universității Harvard din USA se afla un manuscris latin – 124. Acest Manuscris latin 125 al Bibliotecii Houghton al Universității Harvard reprezintă textul original scris în limba latină cu adnotările autorului Dimitrie Cantemir – *Istoria mării și decăderii Imperiului Otoman*.

Manuscrisul latin 125 fusese cumpărat de Universitatea Harvard în anul 1901 din Europa, de la anticariatul lui Otto Harasowitz din Leipzig. Ajunsesse la anticari în felul următor: pastorul Nicholas Tindal vânduse diplomatului german Friederich von Thoms¹⁹ manuscrisul latin original al lui Dimitrie Cantemir pe care îl avea de la Antioh Cantemir și pe care-l folosise pentru prima ediție occidentală – cea în limba engleză din anul 1734.

La moartea diplomatului Friederich von Thoms, văduva acestuia i-a vândut lucrurile la licitație, inclusiv manuscrisul lui Cantemir. Alături de acest manuscris original latin cu adnotările autorului, *Istoriei mării și decăderii Imperiului*

¹⁷ [Dimitrie Cantemir], *Istoria Imperiului Ottomanu. Crescerea și scăderea lui, cu note foarte instructive*, de Demetriu Cantemiru, principe de Moldavia, tradusă de Ios. Hodosu, partea I, Edițiunea Societății Academice Române, București, MDCCCLXXVI; Idem, partea II, Edițiunea Societății Academice Române, București, MDCCCLXXVIII.

¹⁸ Cf. Ștefan Lemny, *L'aventure européenne de l'Histoire de l'Empire ottoman de Cantemir: nouveaux témoignages de la British Library et de la Bibliothèque nationale de France*, în *Lucrarile Simpozionului Internațional Cartea. România. Europa*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2009, p. 25–35.

¹⁹ Friederich von Thoms (1696–1746), diplomat german, trimis al Ducatului de Brunswik la Londra (1720–1736), apoi în Țările de Jos și în Italia; colecționar de cărți, antichități (inclusiv medalii, monede, geme). Primul francmason din Germania. Membru al Royal Society din Marea Britanie. A cumpărat de la Tindal originalul mss. latin al lui Cantemir – atât al *Incrementa*, cât și al *Descriptio Moldaviae*.

Otoman, a mai fost vândut încă un manuscris original aparținând tot lui Dimitrie Cantemir – *Descriptio Moldaviae*. Catalogul bogatei biblioteci a lui Friedrich von Thoms, Bibliotheca Exquisitissima Thomasia din anul 1749 preciza că la nr. 97 figura *Descriptio Moldaviae*, iar la nr. 513 *Incrementa...*²⁰ Manuscrisul original din posesia lui Thoms al *Descriptio Moldaviae* a fost pierdut, iar cel al *Incrementa (Istoriei mării și decăderii Imperiului Otoman)* a ajuns să poarte numărul 125 Manuscris latin al Bibliotecii Houghton a Universității Harvard.

Deci, între anul 1749 – când a fost vândut de văduva diplomatului german manuscrisul latin original, și anul 1901, când acesta a fost cumpărat din Leipzig de Universitatea Harvard pentru Biblioteca sa, Houghton, soarta manuscrisului original latin al lui Dimitrie Cantemir despre *Istoria mării și decăderii Imperiului Otoman* rămâne învăluită în ceață.

Ne bucurăm că originalul s-a păstrat totuși, că a fost găsit în final și mai ales că „lumea nouă” știa pe atunci să prețuiască valorile trecutului mai bine.

Textul descoperit de acad. Virgil Cândea a fost copiat pe microfilm și adus în România, fiind publicat în facsimil cum am arătat abia în anul 1999. Apoi latinistul Dan Slușanschi a început o nouă traducere, de data aceasta după originalul latin.

O ediție critică a originalului latin, după copii ale manuscrisului de la Biblioteca Houghton, a fost publicată în anul 2002, la Timișoara, de Dan Slușanschi²¹. Apoi traducerea făcută de Dan Slușanschi a apărut la editura Paideia în București, într-o primă ediție din anul 2008²². Ulterior, câțiva ani după moartea distinsului latinist, în 2010/2012 a apărut o nouă ediție a traducerii manuscrisului latin, tot la Editura Paideia. Din păcate, în anul 2008 boala l-a trimis pe latinist către o lume, poate, mai bună.

Practic, ediția Dan Slușanschi este prima ediție în limba română tradusă după originalul latin.

În mod paralel a continuat însă să circule versiunea Academiei Române tradusă de Iosif Hodoș din limba germană și publicată în 1876–1878. A continuat, mai exact, să circule pasajul referitor la medicină, adică la vindecarea herniei inghinale – în această versiune Hodoș.

Astfel, după ce a apărut ediția latină a manuscrisului în 1999, medicul oltean adoptat de Constanța, Vasile Sârbu, un adevărat iatrofilosof, cel care a introdus în România operația laparoscopică (între alte merite), în monumentală sa lucrare

²⁰ Cf. Dan Zamfirescu, *Prefața*, în *Demetrii Cantemirii Incrementorum et Decrementorum Aulae Othmannicae libri tres – Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman, textul original latin în forma revizuită de autor, facsimil al Manuscrisului Lat. – 124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., ed. 1999, ed. cit., p. L.*

²¹ [Dimitrie Cantemir], *Incrementorum et decrementorum Aulae Othman[n]icae sive Aliothman[n]icae historiae a prima gentis origine ad nostra vsque tempora deductae libri tres/ Demetrii Principis Cantemirii; praefatus est Virgil Cândea*, Critice editit Dan Slușanschi, Timișoara, Editura Amarcord, 2002.

²² Cf. Dimitrie Cantemir, *Historia creșterilor și a descreșterilor Curții Othman(n)ice*, trad.de Dan Slușanschi, București, Editura Paideia, 2020.

Pagini din istoria chirurgiei românești (Editura Academiei, București, 1999) a publicat în anul 2002 textul lui Dimitrie Cantemir în traducerea Hodoș privind hernia inghinală, popularizat de Pompei Samarian²³. Dr. Vasile Sârbu a făcut acolo un rezumat al preocupărilor medicale în epoca brâncovenească, oprindu-se mult asupra lui Dimitrie Cantemir, care fusese însurat cu o vară a domnului de la București²⁴.

Același medic, în „Revista «Victor Gomoiu» de istorie a medicinei”, pe care a înființat-o și publicat-o personal la Constanța, utilizând tot ediția Hodoș a reluat contribuția lui Dimitrie Cantemir la răspândirea cunoștințelor despre vindecarea herniei inghinale pe care acesta o scrisese încă din secolele XVII–XVIII.

În fine, astăzi beneficiem de textul manuscrisului latin al lui Dimitrie Cantemir publicat de Academia Română în anul 2015 și tradus de dna. Ioana Costa²⁵. Meritul acestei ediții din 2015 este că pune în paralel, pe pagini alăturate, textul latin și traducerea românească, rodul unei munci extraordinare.

Aici trebuie să fac niște mici remarci ca om care am lucrat mult în latină ca asistent și lector al profesorilor Andrei Oțetea, Mihai Berza și Radu Manolescu la Facultatea de Istorie a Universității București.

Discutând strict partea legată de operația de hernie inghinală descrisă de Dimitrie Cantemir, în noua traducere se menționează că pacientul ar fi fost un „notar”. Or cel indicat de Dimitrie Cantemir în originalul latin ca om aflat în slujba lui nu era notar, ci secretar care se ocupa de corespondență, acesta fiind sensul termenului *notarius* în latina medievală. Apoi, termenul folosit pentru instrumentul utilizat la operație (lat. *novacula* = brici) a fost tradus în versiunea 2015 prin „cuțitaș”.

În versiunea engleză (care era cea mai apropiată de epoca lui Dimitrie Cantemir și singura de atunci până acum din Occident care a tradus versiunea originală latină) cuvântul *novacula* a fost tradus de Nicholas Tindal prin expresia „a sort of razor”, adică „un fel de brici”, de „bisturiu”, în orice caz o lamă foarte ascuțită, așa cum era de altfel nevoie pentru a tăia în adâncime pielea, grăsimea și musculatura abdominală a pacientului. Deci termenul de „cuțitaș” parcă nu este cel mai potrivit în cazul de față – pentru o operație de asemenea amploare.

Mai sunt obligat să menționez că în timpul tratamentului pe care Dimitrie Cantemir îl descrie ca fiind aplicat imediat după ce a avut loc operația pacientul nu putea fi ridicat în picioare, cum aflăm din traducerea publicată în 2015. De fapt manuscrisul latin publicat în aceeași versiune arată clar că pacientul trebuia ținut culcat. Ceea ce se ridica erau picioarele pacientului, iar nu pacientul. Această manevră era pe de o parte cerută imperios de necesitatea de a se turna celui operat albușul de ouă peste rană pentru a se închide – acesta fiind tratamentul postoperator descris de Cantemir. În același timp, este evident că bolnavul fiind operat de hernie

²³ Cf. Vasile Sârbu, *Pagini din istoria chirurgiei românești*, București, Editura Academiei, 1999, p. 883.

²⁴ Idem, p. 881–883. Dimitrie Cantemir a fost prima oară însurat cu Casandra Cantacuzino, fiica domnului Valahiei Șerban Cantacuzino (1678–1688), unchi al lui Constantin Basarab Brâncoveanu (1688–1714), fiu al Stancăi Cantacuzino, soră cu domnul Șerban Cantacuzino.

²⁵ Infra, nota nr. 1.

inghinală nu putea fi ținut în picioare postoperator. Aceasta tocmai pentru că esența operației era ca intestinele să nu recadă, prin forța gravitației, înapoi către testicule, deoarece operația ar fi fost compromisă sau, și mai grav, pacientul ar fi fost în mare pericol.

De altfel, inclusiv în versiunea engleză manevra a fost tradusă prin „lifting up the legs of the Patient” („ridicarea picioarelor pacientului”, iar nu „ridicarea pacientului în picioare”).

Profesorul medic dr. Mircea Beuran și-a dat seama de importanța acestei descoperiri a istoriei medicinei românești: descrierea protocolului operator din sec. XVII, descriere amplă și cu amănunte realmente chirurgicale a lui Dimitrie Cantemir.

Tirajul cărții dlui. dr. Vasile Sârbu a fost mic, iar „Revista «Victor Gomoiu» de Istorie a medicinei” avea doar 50 de exemplare, expediate de editor la prietenii lui. În această situație, în lumea medicinei românești, între practicienii care nu au timp pentru studiul istoriei medicinei, această contribuție extraordinară a domnului român Dimitrie Cantemir de la XVII–XVIII la evoluția chirurgiei mondiale era cvasinecunoscută.

Dr. Mircea Beuran²⁶ a instalat în spitalul Floreasca, secția de chirurgie, o serie de panouri în scopul urmăririi dinamicii chirurgiei românești prin istorie. A avut meritul de a populariza și umaniza rodul muncii și al observației lui Dimitrie Cantemir. Deci avem o contribuție deosebită la cunoașterea modului în care un om de cultură ca principele Cantemir a arătat de la cumpăna secolelor XVII–XVIII cum se poate realiza salvarea vieților semenilor săi prin descrierea protocolului operator, absolut revoluționar.

Poate în viitor va exista și un panou prin care să se popularizeze broșura scrisă de un alt erudit, domnul fanariot Nicolae Mavrocordat, împotriva nicotinei și a fumatului, la începutul secolului al XVIII-lea²⁷. Acea broșură nu aparține neapărat chirurgiei, în schimb ea contribuie din plin la lupta împotriva acestui viciu care, iată, era combătut cu argumente științifice la noi în scris încă de la începutul secolului XVIII. Amuzant este că atunci când Nicolae Mavrocordat întâlnea un fumător, își scotea papucul din picior și îl lovea în cap pe cel care nu asculta povețele lui. Nu știm dacă tratamentul a avut efect...

²⁶ Cf. Mircea Beuran, Benone Duțescu, *Scurtă biografie a unui spital octogenar și a primului său director (Petre Țopa)*, în „Viața Medicală”, 39 (1185), 4 oct., 2012; B. Duțescu, M. Beuran, S. Stănescu, R. Duțescu-Zăvoianu, *Marea Unire și medicina românească*, în „Centenarium”, coordonator V. Spinei (5), București, Editura Academiei Române, 2018; Benone Duțescu, Mircea Beuran, Dr. Rodica Duțescu-Zăvoianu, Sabina Stănescu, *Evoluția medicinei românești după Marea Unire*, în „Viața medicală”, 2 (1510), 11 ianuarie 2019.

²⁷ Publicată în 1786, dar scrisă la începutul secolului al XVIII-lea, [Nicolae Mavrocordat], *Cuvânt contra nicotianei de în veci pomenitul și fericitul între morți, prea înțeleptul voivod Nicolae Mavrocordat*. Acum pentru prima dată editat în Iași Moldova în zilele prea înălțatului și prea iubitorului de cultură voevod Alexandru Ion Mavrocordat, în tipografia fondată de preotul chir Mihail Ro. și chir George Hagi Dinu din Tricala, 1786, August 25.

Bibliografie

- [Cantemir, Dimitrie], *Dell'Accrescimento e Decadenze dell'Impero Othmano o sia Epitome dell'Istoria Turca. Parte prima... Originalmente scritta in Latino da Demetrio Cantemir, Prencipe di Moldavia, già tradotta in Inglese da Nicolò Tindal, ed ora in Italiano da Antioco Principe Cantemir, Figlio dell'Autore* (f.a., f.ed., menționată de Virgil Cândea în Virgil Cândea, *Studiu introductiv, în Demetria Cantemirii Incrementorum et Decrementorum Aulae Othmannicae libri tres – Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman*, textul original latin în forma revizuită de autor, facsimil al Manuscrisului Lat. – 124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., ed. 1999, *ed. cit.*, p. XXXVIII).
- [Cantemir, Dimitrie], *Geschichte des Osmanischen Reichs nach seinem Anwachs und Abnehmen, beschrieben von Demetrie Kantemir, ehemaligem Fursten in Moldau. Nebst den Bildern der turkisch Kaiser, die ursprunglich von den Gemalden in dem Seraj durch des Sultans Hosmaler sind abgenommen worden*. Aus dem Englischen uersetzet, Hamburg, bey Christian Herold, 1745.
- [Cantemir, Dimitrie], *Histoire de l'Empire Othman, où se voient les causes de son Aggrandissement et de sa Décadence avec des Notes très instructives par S.A.S. Démétrius Cantimir, Prince de Moldavie*, Traduite en François par M. De Jonquières, commandeur, Chanoin Régulier de l'Ordre Hospitalier de Saint Esprit de Montpellier, Chez Savoye, à Paris, 1743.
- [Cantemir, Dimitrie], *Incrementorum et decrementorum Aulae Othman[n]icae sive Aliothman[n]icae historiae a prima gentis origine ad nostra vsque tempora deductae libri tres/ Demetria Principis Cantemirii; praefatus est Virgil Cândea*, Critice edidit Dan Slușanschi, Timișoara, Editura Amarcord, 2002.
- [Cantemir, Dimitrie], *Istoria Imperiului Ottomanu. Crescerea și scăderea lui, cu note foarte instructive, de Demetriu Cantemiru, principe de Moldavia*, tradusă de Ios. Hodosiu, partea I, Bucuresti, Edițiunea Societății Academice Române, MDCCCLXXVI; idem, partea II, Bucuresti, Edițiunea Societății Academice Române, MDCCCLXXVIII.
- [Cantemir, Dimitrie], *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire, Part I, Containing the Growth of the Othman Empire from the Reign of the Othman the Founder to the Reign of Mahomet IV, That is from the Year 1300, to the Siege of Vienna, in 1683, Written Originally in Latin by Demetrius Cantemir, late Prince of Moldavia*, translated into English from the Author's own manuscript, by N. Tindal, M.A. Vicar of Greath Waltham in Essex, printed for James, John, and Paul Knapton, at the Crown in Ludgate Street, London, 1734.
- [Cantemir, Dimitrie], *The History of Othman Empire, Part II, The History of the Decay of the Othman Empire from the Reign of Mahomet IV to the Reign of Ahmet III, Being the History of the Author's own Times, Written Originaly in Latin by Demetrius Cantemir, late Prince of Moldavia*, translated into English from the Author's own manuscript, by N. Tindal, M.A. Vicar of Greath Waltham in Essex, Adorned with Heads of the Turkish Emperors, Ingraven from Copies taken from Originals in the Grand Seignor's Palace, by the late Sultan's Painter,

printed for James, John, and Paul Knapton, at the Crown in Ludgate Street, London, 1735.

- [Mavrocordat, Nicolae], *Cuvânt contra nicotianei de în veci pomenitul și fericitul între morți, prea înțeleptul voivod Nicolae Mavrocordat*. Acum pentru prima dată editat în Iașii Moldovii în zilele prea înălțatului și prea iubitorului de cultură voevod Alexandru Ion Mavrocordat, în tipografia fondată de preotul chir Mihail Ro. și chir George Hagi Dinu din Tricala, 1786, August 25.
- Beuran, Mircea, Dușescu, Benone, *Scurtă biografie a unui spital octogenar și a primului său director (Petre Țopa)*, în „Viața Medicală”, 39 (1185), 4 oct., 2012.
- Cantemir, Dimitrie, *Historia creșterilor și a descrescărilor Curții Othman(n)ice*, trad. de Dan Slușanschi, București, Editura Paideia, 2020.
- Cantemir, Dimitrie, *Istoria măririi și decăderii Curții othmane*, editarea textului latinesc și aparatul critic de Octavian Gordon, Florentina Nicolae și Monica Vasileanu, traducere din limba latină de Ioana Costa, *Cuvânt-înainte* de Eugen Simion, *Studiu introductiv* Ștefan Lemny, 2 vol., București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2015.
- Cădea, Virgil, *Studiu introductiv, în Demetrii Cantemirii Incrementorum et Decrementorum Aulae Othmannicae libri tres – Creșterile și descrescăderile Imperiului Otoman, textul original latin în forma revizuită de autor, facsimil al Manuscrisului Lat. – 124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., Studiu introductiv* de Virgil Cădea, membru al Academiei Române, *Studiu introductiv* tradus în limba engleză de Sergiu Celac și *Prefață* de Dan Zamfirescu, București, Editura Roza Vânturilor, 1999.
- Ciobanu, Ștefan, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, extras din „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare”, Seria III, Tom II, Mem. 5, București, Editura Cultura Națională, 1925.
- *Demetrii Cantemirii Incrementorum et Decrementorum Aulae Othmannicae libri tres – Creșterile și descrescăderile Imperiului Otoman*, textul original latin în forma revizuită de autor, facsimil al Manuscrisului Lat. – 124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., publicat cu o introducere – *Studiu introductiv* de Virgil Cădea, membru al Academiei Române, *Studiu introductiv* tradus în limba engleză de Sergiu Celac și *Prefață* de Dan Zamfirescu, București, Editura Roza Vânturilor, 1999, CIV +1064 p. facsimile + II pl., in folio.
- Dușescu, Benone, Beuran, Mircea, Stănescu, Sabina, Dușescu-Zăvoianu, Rodica, *Evoluția medicinei românești după Marea Unire*, în „Viața medicală”, 2 (1510), 11 ianuarie 2019.
- Dușescu, Benone, Beuran, Mircea, Stănescu, Sabina, Dușescu-Zăvoianu, Rodica, *Marea Unire și medicina românească*, în „Centenarium”, coordonator V. Spinei, (5), București, Editura Academiei Române, 2018.
- *Istoriya Turečkogo gosudarstva ot samogo osnovaniya do novejsich vremen*. Perevod ot nemțkovo, kn. I-II, Moscova, 1828.
- Lemny, Ștefan, *L'aventure européenne de l'Histoire de l'Empire ottoman de Cantemir: nouveaux témoignages de la British Library et de la Bibliothèque nationale de France*, în vol. *Lucrarile Simpozionului international Cartea. România. Europa*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2009, p. 25–35.

- Nicolau, A. E., *Demetrius Cantemir: The First Account of Transabdominal Approach to Repair Groin Hernia*, în „Acta Chirurgica Belgica”, 109/2009, p. 1–5.
- Nicolau, A. E., *Dimitrie Cantemir în istoria universală a chirurgiei: prima descriere a căii transabdominale în cura herniilor*, în „Chirurgia”, nr. 103/2008.
- Sârbu, Vasile, *Pagini din istoria chirurgiei românești*, București, Editura Academiei, 1999.
- *Sur les sources des Trones d’Orient*, în „Revue d’histoire littéraire de la France”, 1894, p. 232.
- Țvirunc, Victor, *Iviți din negura uitării. Contribuții la istoria familiilor Cantemir și Cantacuzino*, București–Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2021.
- Vergatti, Radu-Ștefan, *La famille et la formation de Dimitrie Cantemir*, în „Annals, Series on history and archaeology”, volume 4, no. 1, 2012, p. 21–34.
- Zamfirescu, Dan, *Prefață*, în *Demetrii Cantemirii Incrementorum et Decrementorum Aulae Othmannicae libri tres – Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman, textul original latin în forma revizuită de autor, facsimil al Manuscrisului Lat. – 124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., Studiu introductiv de Virgil Cândeș, membru al Academiei Române, Studiu introductiv tradus în limba engleză de Sergiu Celac și Prefață de Dan Zamfirescu*, București, Editura Roza Vânturilor, 1999.